

»Så har vi dem igen«

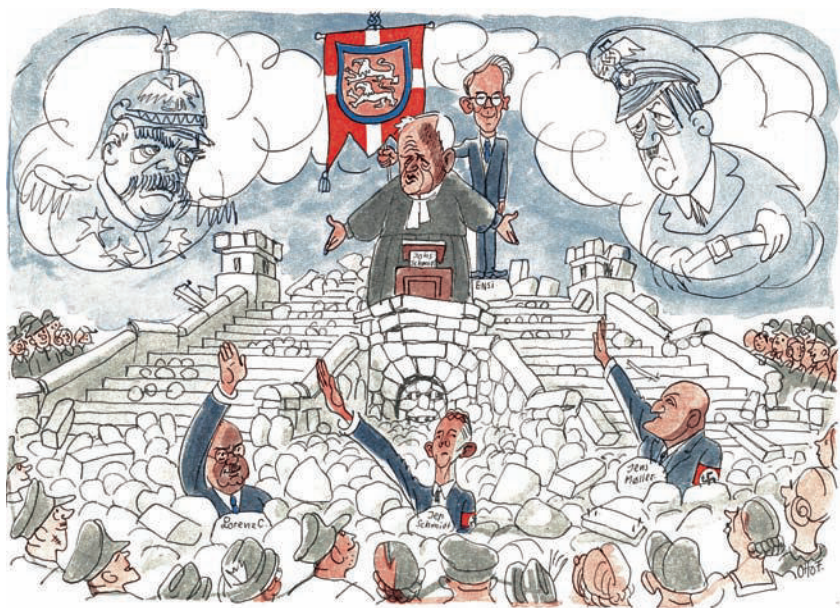
– kontinuitet og brud i det tyske mindretals ledelse hen over 1945

Af HANS SCHULTZ HANSEN

Maj 1945 blev også for det tyske mindretal »Stunde Null«. Dets institutioner lå billedligt talt i ruiner, og dets ledere og mange menige medlemmer blev interneret i Fårhuslejren og dømt under retsopgøret. I november 1945 begyndte genopbygningen af mindretallet med stiftelsen af *Bund Deutscher Nordschleswiger* på grundlag af en loyalitetserklæring til den danske stat. På dansk side tvivlede mange i begyndelsen på mindretallets nye bekendelse til 1920-grænsen og demokratiet. Især blev det bemærket, når personer med udpræget nazistisk fortid genindtog ledende poster i de nye organisationer. Arkiv- og forskningsleder Hans Schultz Hansen undersøger her omfanget af dette fænomen.

Indledning

»Så har vi dem igen« – det var titlen på en tegning, som Otto F. begik i æ *Rummelpot* årgang 1950. Den reagerede på, at fremtrædende skikkelser fra det tyske mindretals nazistiske fortid deltog i dette års Knivsbjergfest. Ved den lejlighed så man den tidligere folkegruppeløfter, dyrlæge Jens Møller fra Gråsten, hilse på »alte Kameraden« som fhv. landsretssagfører Lorenz Clausen fra Haderslev og bibliotekar Peter Callesen fra Aabenraa, mens andre undgik ham. Lærer Otto Kortsch fra Aabenraa og gårdejer Jep Schmidt fra Løjt Kloster deltog som idrætsudøvere. Også Lorenzo Christensen fra Aabenraa var med, og tidligere pastor Johannes Schmidt fra Petersholm talte og priste Bismarck. Otto F.'s tegning viser derfor Jens Møller, Jep Schmidt og Lorenzo Christensen stige heilende op fra ruinerne af det bortsprængte Knivsbjergtårn, mens pastor Schmidt troner som prædikant, og Bismarcks og Hitlers ånd svæver over det hele. I baggrunden ser man en smilende »Ensi«, dvs. redaktør Ernst Siegfried Hansen fra den nye mindretalsavis *Der Nordschleswiger* og en af de ledende personligheder i det nye mindretal, holdende et Dannebrog med de to slesvigske løver, en fane som skulle symbolisere mindretallets nye loyalitet.¹

Saa har vi dem igen –

Ved Knivsbjergfesten i Sommer dukkede de friglve Nazi-Fytere op af Ruinerne og indtog deres gamle Pladser i l. Parket. (Bismarcks Aand er ved en Fejltagelse kommet til at ligne Kstmand Hans M. Michelsen i Aabenraa).

I æ Rummelpot årgang 1950 findes denne tegning af Otto Frederiksen, der i karikaturens form kommenterer, at flere ledende skikkelser fra det tyske mindretals nazistiske fortid dukkede op på dette års Knivsbjergmøde. Nogle af dem fik også på ny en position i mindretallets ledelse eller som kommunalpolitiske repræsentanter for Slesvigske Parti.

Karikaturtegningen afspejler et fænomen, som man i landsdelens danske offentlighed var meget opmærksom på, nemlig hvorvidt fremtrædende personer fra det tyske mindretal i nazitiden atter nåede frem til ledende poster i de nye hjemmetyske organisationer efter 1945. Med god grund – for blev det en udbredt tendens, måtte det sætte alvorligt spørgsmålstegn ved troværdigheden i mindretallets loyalitetserklæring fra november 1945. Hvordan kunne man have tillid til den, hvis hjemmetyskernes politik og organisationer blev forvaltet af skikkelser, som dels havde forlangt en grænseflytning i 1930'erne og 1940'erne og dels havde sluttet op om det nazistiske diktatur i Tyskland og selv indført førerprincippet og andre nazistiske unoder i mindretallet? Derfor bed man fra dansk side mærke i, når f.eks. mindretallets tidligere propagandaleder Rudolf Stehr blev ansat som generalsekretær i mindretallets hovedorganisation Bund Deutscher Nordschleswiger.

Spørgsmålet er imidlertid, hvor repræsentative disse eksempler var – om de var enkeltstående foreteelser eller led i en generel tendens? Hidtil har forskningen ikke søgt noget grundlæggende svar på dette spørgsmål, men højst omtalt isolerede eksempler. Det er derfor hensigten med denne artikel at gennemføre en systematisk undersøgelse af kontinuiteten i det tyske mindretals ledelse hen over »Stunde Null« i 1945.

Det vil ske ved en metodisk knibtangsmanøvre. For det første undersøges, i hvilket omfang de tiltalte i processen mod det tyske mindretals ledere i 1948, hovedsagelig svarende til besættelsesårenes »lille politiske råd«, fik en karriere i efterkrigstidens tyske mindretal. For det andet analyseres, hvorvidt medlemmerne af Bund Deutscher Nordschleswigers Hauptvorstand valgt i perioden 1947-1971 havde haft ledende poster i det tyske mindretals nazistparti med tilhørende organisationer forud for 1945.

Der tilsigtes alene en kvantitativ analyse af kontinuiteten i det tyske mindretals ledelse. En dyberegående vurdering af de enkelte persons eller personkredses politiske tyngde ligger således uden for denne undersøgelses rammer; det samme gælder en nærmere analyse af, hvorvidt elementer af nazistisk ideologi stadig gjorde sig gældende i mindretallet.

Undersøgelsen vil foregå på grundlag af trykt materiale som f.eks. dommene over de tyske mindretalsledere fra 1948, artikler i *Nordschleswiger* og andre aviser, nekrologer i *Deutscher Volkskalender für Nordschleswig* og en stencileret rapport fra politimesteren i Aabenraa om *Det tyske mindretal i Nordslesvig. Udviklingen gennem 10 år – 1945/55*. Dertil kommer forskellige kartoteker og andet utrykt materiale fra politikommandøren for Sydjylland og politimesteren i Aabenraas arkiver i Landsarkivet.

Et udblik til Slesvig-Holsten

Først skal der imidlertid gøres et udblik til området lige syd for den dansk-tyske grænse, til forbundslandet Slesvig-Holsten, hvor problemet med gamle nazisters genindtog på ledende poster i samfundet i høj grad gjorde sig gældende.² Slesvig-Holsten fungerede som det tyske mindretals umiddelbare bagland, både før og efter 1945. Det var ad den vej, tyske politiske strømninger fandt vej til de tysksindede i Nordslesvig, og her søgte og fik mindretallet politisk og økonomisk

støtte. Her næredes også en selvopfattelse som Tysklands grænseland mod nord, hvori det tyske mindretal udgjorde et centralt element. Det kan således forventes, at et rids af gamle nazisters efterkrigsrolle her kan afdække mønstre, som kan være relevante for undersøgelsen af det tilsvarende fænomen i mindretallet.

Den britiske besættelsesmagt i Slesvig-Holsten iværksatte straks ved krigsslutningen en afnazificering. Højerestående politifolk, Gestapomedlemmer, partifunktionærer, landråder, regerings- og overpræsident, i alt ca. 10.000 personer, blev pr. automatik pågrebet og interneret i en lejr i Neumünster-Gadeland. Ved begyndelsen af 1949 sad kun 138 tilbage. Den slesvig-holstenske Gauleiter og overpræsident, Hinrich Lohse, fik i 1948 en dom ved afnazificeringsdomstolen på 10 års fængsel, men blev løsladt allerede i februar 1951, hvorefter han vendte tilbage til sin holstenske barndomsby Mühlenbarbek for at leve der til sin død i 1964, undgået af omverdenen bortset fra gamle partikammerater i en lignende situation. Da han krævede fuld pension som tidligere overpræsident i Slesvig-Holsten, blev det afvist af landdagen, men et mindre beløb opnåede han. Sideløbende hermed foregik en politisk udrensning. Lidt over 400.000 gennemgik en vurdering i særlige afnazificeringsudvalg, hvor de blev inddelt i fem kategorier: hovedskyldige, skyldige, belastede, medløbere og rensede. Ingen blev placeret i de to første grupper, mens godt 2.200 blev indplaceret i den tredje gruppe med bødestraf, afskedigelse eller pensionsreduktion som mulige konsekvenser, og resten gik helt fri. En lov fra 1951 rehabiliterede tilmed de belastede. På mange måder fik afnazificeringen et farceagtigt forløb. Forbitret herover foreslog et medlem af den slesvig-holstenske landdag derfor som beslutningsforslag: »Slesvig-Holsten fastslår, at der aldrig har eksisteret nationalsocialisme i Tyskland.«³

Det lemfvædige og hurtigt afsluttede opgør gjorde det muligt for adskillige tidligere nazistiske embedsmænd og politikere at finde tilbage i karrieren, især efter 1950. Blandt dem var Dr. Ernst Kracht, tidligere borgmester i Flensburg, som blev leder af Landeskanzlei og dermed fik stor indflydelse på personalepolitikken. Kracht var udnævnt af ministerpræsident Walter Bartram fra CDU. I dennes kabinet var kun indenrigsministeren ikke tidligere medlem af NSDAP, og finansministeren var endog tidligere SS-Hauptsturmführer, og socialministeren kom senere under mistanke for medvirken i masse mord. Dette stod i skarp modsætning til de tre første ministerpræsidenter i

Slesvig-Holsten, Theodor Steltzer (CDU) 1946-47, 1944 dødsdømt for medlemskab af den tyske opposition mod Hitler, samt Hermann Lüdemann (SPD) 1947-49 og Bruno Diekmann (SPD) 1949-50, begge tidligere kz-fanger. Især ved domstolene kom mangan tidligere nazistisk anklager eller dommer igen til ære og værdighed, men tendensen gjorde sig gældende overalt i samfundet: ved politiet, i uddannelsessystemet, på universitetet og lærerhøjskolen samt i forvaltningen. Selv personer, som var dybt involverede i mord på jøder og psykisk handicappede, havde afsagt dødsdomme ved de nazistiske særdomstole eller været kz-læger, blev der i det skjulte plads til. Når de undertiden trods alt blev opsporet, vakte det stor opsigt i offentligheden og gav Slesvig-Holsten et ry som et tilflugtssted for gamle nazister. Om forbundslandet i denne henseende udgjorde et »særtilfælde« af »renazificering« eller snarere repræsenterede en særlig klodset variant af en almindelig forbundstysk tendens, har forskningen endnu ikke givet svar på.

De dømte fra mindretalslederprocessen 1948

Modsat det slesvig-holstenske retsopgør med nazisterne gik det danske retsopgør med det tyske mindretal både til tops og til bunds. Mindretallets mange frivillige i Waffen-SS og i det hjemmeværns lignende Zeitfreiwilligkorps blev i de første år efter Befrielsen på løbende bånd idømt fængselsstraffe ved de nordslesvigske byretter. Først derefter kom turen til mindretallets ledere. Fra februar til september 1948 stod 16 mænd anklaget ved retten i Aabenraa som hovedansvarlige for det tyske mindretals illoyale politik under Besættelsen. Kredsen udgjordes af medlemmerne af »det lille politiske råd« samt redaktør og direktør for mindretalsavisen *Nordschleswigsche Zeitung*.⁴ I det følgende skal vi nærmere følge de 16 mindretalslederes efterkrigs karriere mand for mand. Hovedkilderne hertil er de trykte domme over mindretalslederne og nekrologer i *Deutscher Volkskalender für Nordschleswig* (DVN).⁵ Mens sidstnævnte er en mildt sagt hullet kilde til de afdødes forhold under besættelse og retsopgør, kan vi sikkert regne med, at den fik opregnet deres positioner i efterkrigstidens mindretal og samfund.

De hårdeste straffe ved mindretalslederprocessen tilfaldt dyrlæge Jens Møller, Gråsten, og overløjtnant Peter Larsen, Løjt Skovby, som henholdsvis »folkegruppiefører« og dennes næstkommanderende

samt leder af partiets Organisationsamt. De blev ved retten i Aabenraa idømt hver 15 års fængsel. Som de øvrige fra det lille politiske råd blev de idømt ansvar for hvervningen af mindretalsmedlemmer til Waffen-SS og for oprettelsen af Zeitfreiwillig- og Selbstschutz-korpserne samt for organisering af skansegravning for værnemagten. Dertil kom en række individuelle forhold, bl.a. hvervning til det tyske toldgrænsekorpset, propaganda i tysk tjeneste, pression mod danske myndigheder, organisering af leverancer til besættelsesmagten og efterretningsvirksomhed til fordel for samme, mens retten frifandt dem for forsøg på at fremtvinge en grænseflytning med hjælp fra tyske myndigheder. Begge havde siden interneringen i maj 1945 udstået tre år og 125 dage af deres straf. De appellerede begge til landsretten, som nedsatte Møllers straf til 12 og Larsens til 13 års fængsel.⁶ Begge blev benådet og kom på fri fod i 1950. Peter Larsen levede derefter efter alt at dømme et tilbagetrækket liv i Løjt Skovby til sin død i 1983. Således fik han ikke en gang en nekrolog i *Deutscher Volkskalender für Nordschleswig*.

Jens Møller tilstræbte derimod som minimum en fornyet synlig medleven i mindretallet. Ud over som nævnt at vise sig ved Knivsbjergfesten i 1950 deltog han samme år i generalforsamlingen i Bund Deutscher Nordschleswiger, hvor han kritiserede BDN's ledelse for at gøre for lidt for de frontfrivillige og deres pårørende. Det provokerede tobaksfabrikant Mathias Hansen fra Haderslev, et fremtrædende medlem af besættelsestidens »Haderslevkreds«, der tog afstand fra den nazistiske mindretalsledelses ideologi og politik. Han offentliggjorde et indlæg i *Der Nordschleswiger*, som avisen lod trykke på lederplads og dermed gjorde til sin officielle holdning. Heri hed det bl.a.: »Hvis føreren for det tidligere parti efter sin tilbagevenden – hvilket de fleste vel havde ventet – havde holdt sig fjernt fra det politiske liv, havde der ikke været anledning til at beskæftige sig med hans person og hans ansvar. Men da han nu på sin side med kritik og bebrejdelser mod den nuværende ledelse har brudt tavsheden, tvinger han os til at tage stilling til dette spørgsmål. Det må undre os, at dr. Møller føler sig kaldet til at angribe de mennesker, som for størstedelen stod afvisende over for partiet, fordi de havde forudset det ulykkelige udfald for den nordslesvigske tyskhed af den af partiet førte politik.«⁷ Jens Møllers tilbagekomst på den politiske scene var tydeligvis en ubehagelig overraskelse for mindretallets nye ledelse. Derfor modtog man her næppe meddelelsen om Jens Møllers død ved en trafikulykke den 28. november 1951 med den store sorg.

Rudolf Stehr (1906-91) var under Besættelsen leder af mindretallets kontor for presse og propaganda og fra 1943 af dets kontor i det danske statsministerium. I årene 1951-73 var han generalsekretær for Bund Deutscher Nordschleswiger. Hans karriere er det mest iøjnefaldende eksempel på, at en fremtrædende personlighed fra nazitiden på ny fik stor indflydelse i mindretallet efter krigen. Foto: Museum Sønderjylland – ISL.

Næst efter Peter Larsen og Jens Møller tilfaldt de hårdeste straffe landsretssagfører Lauritz Clausen fra Haderslev og lærer Otto Ferdinand Kortsch fra Aabenraa (begge 12 år, af landsretten nedsat til 9 år) samt assessor Rudolf Stehr, København, og lærer Asmus Wilhelm Jürgensen, Bovrup (begge 10 år, af landsretten nedsat til hhv. 9 og 7 år). Ud over de generelle anklagepunkter mod medlemmerne af det »lille politiske råd« blev Clausen og Kortsch især idømt ansvar som fremtrædende ledere i SK, Schleswigsche Kameradschaft, bl.a. for korpsets hjælp til tyske tropper og forskellige overgreb mod danske

medborgere den 9. april 1940, ligesom Kortsch som stabsleder i Selbstschutz blev dømt for andre overgreb. Begge var tillige tidsfrivillige, og Kortsch desuden frontfrivillig. Stehr og Jürgensen blev derimod primært dømt for deres propagandistiske virke, herunder som ansvarlige for, og udførere af, hetz mod nogle fremtrædende danske nordslesvigere. Stehr var fra 1938 leder af NSDAP-N's Amt für Agrarpolitik og tillige af partiets presse- og propandaaafdeling. Fra 1943 ledede han det tyske mindretals kontor under Statsministeriet, der reelt fungerede som forbindelsesled mellem mindretallet og besættelsesmagten. Jürgensen blev især dømt for sine meget grove artikler i *Nordschleswigsche Zeitung* og *Junge Front*, skrevet under pseudonymet »Asmus von der Heide« og vendt mod danske og jødiske medborgere. Han var partiets skolingsleder og overtog desuden posten som propagandaleder, da Stehr i 1943 tog til København. Da Jürgensen var tysk statsborger, blev han udvist, da han som de andre mindretalsledere blev benådet i 1949/50.

De to SK-førere blev af retten pålagt erhvervsmæssige begrænsninger. Clausen mistede sin sagførerbestalling, men ernærede sig som privat juridisk rådgiver for medlemmer af mindretallet. Kortsch blev fradømt retten til at undervise, men fik den tilbage i 1954, hvorefter han blev lærer og tillige konrektor ved den tyske privatskole i Aabenraa. Begge var aktive inden for mindretallets sportsorganisationer, Clausen som formand for den tyske roklub i Haderslev, Kortsch inden for Apenrader Männerturnverein. Uden at nå fordums positioner fik de to SK-ledere således nye poster i mindretallets kulturelle arbejde.⁸

Anderledes vidtrækkende come-backs oplevede de to propagandaledere. Asmus Wilhelm Jürgensen blev lærer i Lüngerau i Angel og fik fremtrædende positioner i skolevæsnet, i Schleswig-Holsteinischer Heimat-Bund og i hjemstavnspartiet Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft, som han repræsenterede i landdagen, hvortil kom mangeårige poster i kommuneråd og kredsday.⁹ Som ledende skikkelse i SHHB fik Asmus Wilhelm Jürgensen igen kontakt til det tyske mindretal, men dette kan ikke gøres ansvarlig for »Asmus von der Heides« efterkrigskarriere. Det samme kan ikke siges med hensyn til Rudolf Stehr. Han blev løsladt fra Fårhuslejren i september 1949, og efter et mellemspil i en københavnsk skotøjsfabrik blev han den 1. december 1951 generalsekretær for BDN, den højeste funktionærpost inden for mindretallet, et embede han beholdt gennem to årtier indtil sin pensionering i 1973. Stehr beskriver i sine erindringer ikke nøjere,

Jep Schmidt (1910-88) fra Løjt var leder af det tyske mindretals nazistparti i Aabenraa kreds og medlem af mindretalsledelsens »lille politiske råd«. Her ses han i forgrunden til venstre i spidsen for medlemmer af partiet, som med hagekors bød de tyske besættelsestropper velkommen til Aabenraa om morgenen den 9. april 1940. Ved hans side marcherer Otto Kortsch. Fra 1966 gjorde Schmidt kommunalpolitisk karriere i Slesvigsk Parti, der kulminerede med posten som viceborgmester i Aabenraa Kommune 1974-78. L. von Münchow-foto i Museum Sønderjylland – ISL.

hvordan han fik stillingen, og Ernst Siegfried Hansen er ligeledes tavs herom, men det må formodes, at Stehrs juridiske baggrund, forvaltningserfaringer og evner til politisk ageren har spillet en betydelig rolle for hans udpegning.¹⁰

De øvrige dømte fra mindretalsprocessen fik domme på under 10 års fængsel. Otte år fik de tre kredsledere: lærer Jes Peter Petersen, Tønder kreds, redaktør Christian Johannsen Roth, Sønderborg kreds, og gård ejer Jep Marcussen Schmidt, Aabenraa kreds. I deres tilfælde blev de ud over de sædvanlige anklager mod medlemmerne af det »lille politiske råd« også kendt skyldige i anklager for angiveri og tjeneste som tidsfrivillig (Petersen og Roth) og tysk krigstjeneste, overgreb på danske medborgere den 9. april 1940, indberetning af tysk fjendtlige ytringer samt et par økonomiske forbrydelser (Schmidt). Jes Peter Petersens efter-

krigskarriere er ukendt, mens Roth genoptog sin journalistiske virksomhed ved *Der Nordschleswiger* og dettes forlag og var medlem af den tyske presseforenings bestyrelse og aktiv i sammenslutningen af tyske foreninger i Sønderborg, men i øvrigt plaget af sygdom.¹¹ Jep M. Schmidt opnåede efter en længere årrække med private gøremål som gårdejer og eksportør af grus m.m. en fremtrædende placering som Slesvigsk Partis repræsentant i kommunale organer: Løjt sogneråd 1966-1970 og Aabenraa byråd 1970-78, de fire sidste år tilmed som viceborgmester i kraft af Slesvigsk Partis rolle som tungen på vægtskålen ved valget af borgmester.¹²

Seks års fængsel fik gårdejer Wilhelm Deichgräber og chefredaktør Harboe Kardel, der henholdsvis som kredsleder for Sønderborg og førstemand på *Nordschleswigsche Zeitung* havde sæde i det »lille politiske råd«. Foruden det deraf følgende medansvar lagde retten for Deichgräbers vedkommende endvidere til grund for dommen, at han havde været frontfrivillig og værnemager, for Kardels vedkommende, at han havde været tidsfrivillig, indberettet danske medborgere til besættelsesmagten og haft det overordnede ansvar for de mange hadske angreb mod danske personligheder og medborgere i sin avis. Begge vendte efter løsladelsen tilbage til deres oprindelige erhverv, Deichgräber som gårdejer, der desuden holdt mange foredrag om Als på alsisk og var rejseleder, Kardel som lærer ved gymnasierne i Rendsborg og Flensborg, men med bopæl i Aabenraa og navnlig efter pensioneringen i 1956 med et omfattende virke i mindretallet som journalist og foredragsholder samt hjemstavnshistorisk og selvbiografisk forfatter.¹³

Fem års fængsel var dommen for lærer Jef Bertelsen Blume, Aabenraa, biblioteksleder Peter Callesen, Aabenraa, gårdforpagter Heinrich Ehnstedt, Petersborg, og direktør Peter Petersen, Aabenraa. Ud over det kollektive ansvar som medlemmer af det »lille politiske råd« idømtes Blume, der var »Landesjugendführer« for Deutsche Jungenschaft, straf for tysk krigsdeltagelse, mens Callesen fik straf for tjeneste som tidsfrivillig. Det sidste gjaldt også for Ehnstedt, der var kredsleder for Tinglev kreds og tillige medlem af Selbstschutz. Også Peter Petersen havde været tidsfrivillig, men blev ellers især dømt for sin rolle som leder af mindretallets Schatzamt og formand for Liefergemeinschaft der Deutschen Berufsgruppen in Nordschleswig, der sørgede for ordrer fra besættelsesmagten til mindretallets erhvervsdrivende. Efter løsladelsen fortsatte Blume sit lærerhverv, men nu syd

for grænsen i Vimmersbøl ved Sønder Løgum, mens han blev boende nord for grænsen i Nørre Løgum. I årene 1962-66 var han næstformand for BDN og i 1964 folketingskandidat for Slesvigsk Parti.¹⁴ Ehnstedt overtog Petersborg efter sin far, blev formand for BDN i Uge og medlem af Aabenraa amtsråd som repræsentant for Slesvigsk Parti i årene 1961-70. Igennem 30 år var han medlem af den tyske landboforenings bestyrelse.¹⁵ Peter Callesen genoptog fra 1949 sin post som leder af det tyske biblioteksvæsen i Nordslesvig. I en høj alder blev han formand for Nordschleswigsche Gemeinde.¹⁶ Peter Petersens efterkrigsvirke holdt sig på det økonomiske område som revisor og forretningsfører for tyske mindretalsforetagender.¹⁷

Som den mindst belastede idømtes direktør for *Nordschleswigsche Zeitung* Hermann F.L. Roloff, Aabenraa, to års fængsel. Han fortsatte efter løsladelsen som bladdirektør for *Der Nordschleswiger* og var desuden formand for Kameradschaftsverband.¹⁸

Når det kom til håndteringen af de gamle nazister, kan der findes flere paralleller mellem det tyske mindretal i Nordslesvig og forbundslandet Slesvig-Holsten.

Peter Larsens og Jens Møllers forhold efter løsladelsen mindede på flere punkter om Hinrich Lohses: De fik fred til at føre et tilbagetrukkent liv i deres oprindelige lokalsamfund, men de var en ubehagsfaktor for de nye politiske ledere og fik en kold skulder, såfremt de vovede sig for langt frem. Det synes at være den i og for sig ganske blide skæbne, som overgik nazitidens frontfigurer nord og syd for grænsen.

Rudolf Stehrs udnævnelse til generalsekretær i BDN lignede meget Ernst Krachts comeback i Staatskanzlei i Kiel: En tidligere fremtrædende nazist kunne efter nogle år i kulden i kraft af efterspurgte kvalifikationer opnå en høj og indflydelsesrig post, så længe det overvejende drejede sig om et virke på de indre linjer.

Det var tilsyneladende ingen af stederne nogen hindring for en videre karriere i skolevæsenet eller kulturinstitutionerne at have en brun fortid. De nordslesvigske eksempler herpå er Otto Kortsch og Peter Callesen. Endelig springer det i øjnene, at årenes gang slørede fortidens spor. De to kredsledere Jep Schmidt og Heinrich Ehnstedt gjorde fra 1960'erne karriere i kommunalpolitik, og landsungdomsføreren Jef Blume blev på samme tid næstformand i BDN.

Medlemmerne af BDN's Hauptvorstand valgt 1947-1971

Skal man vurdere graden af kontinuitet i det tyske mindretals ledelse hen over 1945, er det ikke nok at skue fra nazitiden og fremad – man må også se fra det genrejste mindretal efter 1945 og bagud mod den brune periode. Konkret: Hvilken rolle spillede tidligere fremtrædende nazister i det tyske mindretals nye politiske og kulturelle hovedorganisation Bund Deutscher Nordschleswiger? Som tidligere »fremtrædende« regnes her alle med ledende funktioner i NSDAP-N fra Ortsgruppenleiter og opefter.¹⁹ Dermed holder undersøgelsen sig til de »belastede«, mens »medløbere« udelades.

Det er en noget snævrere definition, end den politiadjudanten hhv. -kommandøren benyttede sig af. Her kvalificerede det til betegnelsen »tysk nazist«, såfremt den pågældende blot havde været sporadisk aktiv i et af de konkurrerende nazipartier midt i 1930'erne. Således hæftedes betegnelsen på tobaksfabrikant Mathias Hansen, Haderslev, om hvem det i politiadjudantens kartotek var noteret, at han havde deltaget i et NSAN-møde i 1935! Mathias Hansen kendes ellers for at tilhøre »Haderslevkredsen« af borgerlige ikke-nazister, som i 1943 formulerede en erklæring om en demokratisk fremtid for mindretallet med anerkendelse af den dansk-tyske grænse af 1920.²⁰ Oplysningerne og ikke mindst vurderingerne i politiets kartoteker må således benyttes med et passende mål af kritisk sans.

Bund Deutscher Nordschleswiger blev oprettet den 22. november 1945 på et møde i Aabenraa.²¹ I opbygningsfasen blev organisationen ledet af et arbejdsudvalg.²² Det havde formelt ingen formand, men tobaksfabrikant Matthias Hansen var den ledende skikkelse. Fra Haderslevkredsen kom endvidere pastor F. Prahl. De andre medlemmer var gårdejer Jürgen Schmidt, Øster Terp, dr.med. Niels Wernich, Sønderborg, gårdejer og lærer Hans Schmidt, Gårsblok, skolekonsulent Fr. Christensen, Aabenraa, bankbestyrer Chr. Jørgensen og rektor Paul Callesen, Sønderborg, gårdejer Hans Nielsen, Lundsgård og dr.med. Waldemar Reuter, Gråsten, der var formand for den tyske skoleforening, samt redaktør Ernst Siegfried Hansen som foreløbig leder af det tyske sekretariat.

Ingen af arbejdsudvalgets medlemmer havde haft fremtrædende positioner inden for NSDAP-N og tilhørende organisationer, dog havde E.S. Hansen været politisk redaktør af *Nordschleswigsche Zeitung*

Lorenzo Christensen (1892-1965) ledede NSDAP-N's Wirtschaftsberatungsstelle og Sippenkanzlei. Han var dertil en førende antisemitisk forfatter, og hans kartotek over danske jøder blev lagt til grund for den tyske aktion mod de danske jøder i 1943. Ikke desto mindre valgte mindretalsmedlemmerne i Aabenraa ham til deres byformand efter krigen, og i 1953 blev han som sådan indvalgt i hovedbestyrelsen for Bund Deutscher Nordschleswiger. Foto: Museum Sønderjylland – ISL.

og Kreis- og Ortsgruppenführer i Deutsche Jungenschaft Nordschleswig.

Den første Hauptvorstand blev valgt i juni 1947.²³ I henhold til BDN's vedtægter fra maj samme år bestod den af lokalformændene for de fire købstæder, ni repræsentanter valgt af lokalbestyrelserne i de fire amter, hvoraf Tønder Amt måtte vælge tre repræsentanter, de tre øvrige amter hver to, et medlem valgt ved supplerung, en retskyndig, lederen af det tyske sekretariat og redaktøren af den tyske avis. Valgt til bestyrelsen blev fra byerne fabrikant Mathias Hansen,

Haderslev, dr.med. Niels Wernich, Sønderborg, skolekonsulent Fr. Christensen, Aabenraa, og lærer Poul Gläser, Tønder. Lokalbestyrelserne i amterne valgte eksportør Jürgen Schmidt, Sommerlyst ved Rødding, gårdejer Jürgen Schmidt, Øster Terp, landmand Peter Andersen, Felsted, gårdejer Hans Schmidt, Gårsblok, gårdejer Detlef Lassen, Hajstrup, fhv. borgmester H. Andersen, Højer, gårdejer Christen Lei, Ullerup, gårdejer Jørgen Nymand, Guderup og gårdejer Hans Lassen, Vilstrup. Dr.med. Waldemar Reuter, Gråsten, blev valgt af bestyrelsen ved suppleringsvalg. Desuden bestod bestyrelsen af landsretssagfører Sophus Erichsen, Haderslev, som juridisk kyndig, den nyudpegede sekretariatsleder, redaktør Jes Schmidt, Aabenraa, og redaktør Ernst Siegfried Hansen fra *Der Nordschleswiger*. Niels Wernich blev valgt til formand, Schmidt fra Øster Terp til næstformand.

Som i arbejdsudvalget var der to repræsentanter for den ikke-nazistiske Haderslevkreds; ud over Mathias Hansen var det Sophus Erichsen. Fra den modsatte fløj havde Lei og Nymand begge været Ortsgruppenledere i NSDAP-N. Jes Schmidt havde været formand for Deutsche Jungenschaft Nordschleswig i Aabenraa, Poul Gläser Kameradschaftsführer i Tønder. Den første Hauptvorstand rummede således to personer, som havde haft ledende poster i partiet på det lokale niveau, samt to andre, som havde været fremtrædende i tilknyttede organisationer, ligeledes på lokalt niveau.

Den næste Hauptvorstand blev valgt i april 1950 efter udløbet af den første treårige valgperiode. Desværre har det ikke kunnet oplyses, hvordan den var sammensat.²⁴ Dog vides, at bestyrelsen igen konstituerede sig med Wernich og Schmidt fra Øster Terp som henholdsvis formand og næstformand. I maj 1950 blev bestyrelsen udvidet med faste repræsentanter for Deutscher Schul- und Sprachverein, Deutscher Jugendverband og Deutscher Presseverein. Blandt de nyvalgte må gårdejer Hans Schmidt, Oksbøl, have været, siden han i juni 1951 kunne vælges som ny formand efter Wernich, der trådte tilbage af hensyn til arbejdet med sin lægepraksis. Et andet nyt medlem blev den nye generalsekretær Rudolf Stehr, der ansattes fra december 1951.²⁵

Hans Schmidt, Oksbøl, var ny i mindretallets øverste ledelse. I 1930'erne tilhørte han det rivaliserende nazistparti NSAN. Han var opstillet som nummer fire på Slesvigsk Partis liste til folketingsvalget i 1939, men ellers uden større politisk indflydelse i mindretallet. Under krigen var han dog Ortsgruppenleiter for NSDAP-N i Nør Herred

Jef Blume (1912-96) som Landesjugendführer i spidsen for en kolonne af Deutsche Jungenschaft Nordschleswig. Som Landesjugendführer var han medlem af »det lille politiske råd«. I 1962 blev han valgt til Bund Deutscher Nordschleswigers hovedbestyrelse og blev tilmed næstformand. I 1964 var han folketingskandidat for Slesvigsk Parti. Foto: Museum Sønderjylland – ISL.

på Als. Efter krigen blev han indsat i Fårhuslejren og idømt fængselsstraf for tjeneste som tidsfrivillig. Dermed havde Schmidt-Oksbøl vel ikke noget omfattende generalieblad i relation til nazismen, men det var altså heller ikke blankt som for Mathias Hansens og Niels Wernichs vedkommende. Det er i den forbindelse værd at påpege, at Rudolf Stehr, hvis markant nazistiske fortid tidligere er nævnt, blev ansat som generalsekretær nogle måneder efter Schmidt-Oksbøls overtagelse af formandsposten i BDN – men det er straks vanskeligere at påvise en årsagssammenhæng.

I den Hauptvorstand, som fremgik af valget i maj 1953, var følgende medlemmer nye i forhold til 1947: Dr. Lorenzo Christensen fra Aabenraa by, lærer J. Harrebye, Haderslev by, og boghandler Franz Carl Hecht, Tønder by. Fra landområderne nyvalgtes redaktør H.J. Hansen, Haderslev, gårdejer Jep Schmidt, Risehjarup, arbejdsmand Harald Jørgensen, Felsted, som allerede nævnt Hans Schmidt, Oksbøl,

teglværksejer Carl Matzen, Egersund, gårdejer Chr. Feddersen, Søndergårde, og gårdejer Nis Jessen, Terkelsbøl. Dertil kom dr. H.H. Hansen, Haderslev, som formand for Deutscher Schul- und Sprachverein, sagfører Henning Meyer, Haderslev, som retskyndig, dr. Paul Koopmann som repræsentant for Kameradschaftshilfe og gårdejer Harro Marquardsen, Fauerby. Hans Schmidt, Oksbøl, blev genvalgt som formand, mens Henning Meyer blev næstformand.²⁶

Blandt byernes repræsentanter falder to navne i øjnene – Dr. Lorenzo Christensen og boghandler Franz Carl Hecht. Christensen var en kontroversiel skikkelse i de nordslesvigske krisebevægelser i 1930'erne. Allerede hans bog *Nordslesvig venter* fra 1935 var udpræget antisemitisk. Samme år blev Christensen leder af det tyske mindretals Deutsche Wirtschaftsberatungsstelle og i 1936 medlem af, og partifunktionær i, NSDAP-N. I 1940 grundlagde han for partiet Sippenkanzlei Nordschleswig, som udarbejdede arierattester. I 1941 kom han i konflikt med Jens Møller og mistede sine hverv. Han rejste til København og udarbejdede for penge fra det tyske gesandtskab det antijødiske tobindsværk *Det Tredje Ting*, som udkom i 1943 og må betegnes som dansk antisemitismes hovedværk. Han fremstillede også et kartotek over danske jøder, som i 1942 blev overdraget til det tyske gesandtskab. Det sidste blev skæbnesvangert for ham efter Befrielsen, hvor han ved Østre Landsret i juni 1948 blev idømt seks års fængsel, idet retten fandt, at Christensen burde have vidst, at kartoteket kunne bruges til aktioner rettet mod jøderne. Han blev også straffet for antisemitisk agitation. Lorenzo Christensen blev løsladt i juni 1949. I 1958 fik han ansættelse hos *Der Nordschleswiger*.²⁷

Hecht var leder af Kraft durch Freude Nordschleswig. Han blev i august 1947 idømt fire års fængsel for at hejse hagekorsflag på Tønder posthus den 9. april 1940 og for brug af vold mod en trafikassistent, der ville fjerne hagekorsflaget fra byens station. Endvidere havde han tilkaldt det tyske feltgendarmeri og anmeldt en adjunkt ved Tønder Statskskole for fornærmende ytringer om Hitler, ligesom han havde givet oplysninger til Abwehrnebenstelle i Århus om to danske statsborgere. Dertil kom værnemageri.²⁸ Man må sige, at hjemmetyskerne i Aabenraa og Tønder med Christensen og Hecht havde valgt repræsentanter, der ikke var egnede til at indgyde tillid til BDN som en demokratisk og loyal organisation blandt mindretallets dansksindede naboer.

Blandt de øvrige nyvalgte var Jep Schmidt fra Risehjarup tidligere

Ortsgruppenleiter i NSDAP-N, mens Jens Harrebye og H.J. Hansen havde en fortid som Kreisführere i DJN.

Også Paul Koopmann kom ind i Hauptvorstand i 1953. Han havde ikke haft nogen ledende post i det tyske mindretal forud for 1945 og falder derfor formelt uden for undersøgelsen, men bør alligevel nævnes i denne sammenhæng. Koopmann, der havde en tysk doktorgrad i historie, var den krigsfrivillige fra mindretallet, som steg til den højeste rang i SS, til SS-Hauptsturmführer svarende til Hauptmann i værnemagten eller kaptajn i den danske hær. Ideologisk var han overbevist nazist. Ved retsopgøret idømtes han fængsel i et år og tre måneder. I 1947 var han med til at grundlægge Kameradschaftshilfe für Nordschleswig, de krigsfrivilliges gensidige understøttelsesforening, som han var formand for til sin død i 1978. I 1952 blev Koopmann leder af den tyske efterskole i Tinglev. Han repræsenterede Slesvigsk Parti i Tinglev Sogneråd og Tønder Amtsråd og var flere gange folketingskandidat, dog uden at blive valgt. Han kronede karrieren som medlem af kontaktudvalgene såvel til den danske regering og folketing som til den slesvig-holstenske landdag. Kilder i mindretallet peger på, at Koopmann sammen med Rudolf Stehr og Jes Schmidt udgjorde en magtfuld »trojka«, som reelt bestemte mindretallets politik i 1950'erne og 1960'erne.²⁹

Da der i 1956 på ny var valg til Hauptvorstand, var udskiftningen mindre. Nyvalgt blev ved den lejlighed fra byerne Peter Mailund, Aabenraa, og H.H. Jørgensen, Bagmose ved Sønderborg, fra landområderne Nissen Clausen, Vedbæk, W. Hilbrecht, Mølby, Andreas Carstensen, Havsted, H.J. Teichert, Bjerndrup Mark, og fra andre organisationer næstformanden i Deutscher Jugendverband Hugo Lausen, Tråsbøl, og fra Kameradschaftshilfe Peter Wilhelmsen, Vollerup. Bestyrelsen konstituerede sig på ny med Hans Schmidt, Oksbøl, som formand, mens Harro Marquardsen blev næstformand.³⁰ Blandt de nye var H.H. Jørgensen og H.J. Teichert forhenværende Ortsgruppenledere i partiet.

Ved valget i 1959 blev malermester Anton Bossen, Højer, bibliotekar Peter Callesen, Aabenraa, gårdejer Hans Fr. David, Stoltelund, gårdejer Karl Heinz Hilbrecht i Mølby og gårdejer Anton Nissen, Rødekro, nyvalgt til Hauptvorstand. Formand og næstformand fortsatte.³¹ Peter Callesen, der var formand for BDN i Aabenraa by og kreds, var som nævnt blandt de medlemmer af »det lille politiske råd«, der blev dømt ved mindretalslederprocessen i 1948. Selv om han ikke hørte til

de hårdest belastede, var det alligevel bemærkelsesværdigt, at en fra denne kreds atter fik en plads i mindretallets øverste ledelse. Blandt de øvrige nyvalgte havde Karl Heinz Hilbrecht en fortid som Ortsgruppenleiter.

Set under ét blev der ved valgene til Hauptvorstand i 1950, 1953, 1956 og 1959 som minimum valgt to personer, som havde en udpræget nazifortid og længere fængselsstraffe fra retsopgøret, et forhenværende medlem af det »lille politiske råd«, en tidligere fremtrædende SS'er og derudover en halv snes tidligere lokale ledere inden for partiet og dettes ungdomsorganisation. Lægges dertil udnævnelsen af Rudolf Stehr til generalsekretær i 1951, kan man på ny konstatere flere paralleller til Slesvig-Holsten. Således skete der begge steder et skifte omkring 1950. Mindretallets to første lederskikkelser fra anden halvdel af 1940'erne, Mathias Hansen og Niels Wernich, var ikke-nazister, mens de tre første ministerpræsidenter i Slesvig-Holsten, Steltzer, Lüdemann og Diekmann, var forfulgte antinazister. Den tredje mindretalsleder, Schmidt-Oksbøl, var tidligere partimedlem, ligesom ministerpræsident Bartram var det. Og under begge disse to kom flere tidligere fremtrædende nazister i 1950'erne atter til ære og værdighed, dels som politikere i mindretal og landsregering, dels som ledende funktionærer.

Valgene til Hauptvorstand i 1960'erne frem til og med 1971 var i stigende grad præget af, at en ny generation trådte ind i ledelsen af BDN. De skal derfor ikke følges så detaljeret. Nævnes skal dog valget i 1962 af den tidligere Landesjugendführer for DJN og medlem af det »lille politiske råd«, gårdejer og lærer Jef Blume, Nr. Løgum, der var kredsformand i Tønder. Som tidligere nævnt blev han tilmed næstformand for organisationen. Selv om han som Callesen ikke hørte til de hårdest straffede i mindretalslederprocessen, havde han som leder af DJN været en fremtrædende propagandist for nazistisk ideologi over for mindretallets unge mænd og bar et betydeligt ansvar for, at mange af dem meldte sig til – og omkom i – tysk krigstjeneste. At han på den baggrund kunne opnå så høj en tillidspost i BDN, må formentlig tilskrives det forhold, at krigen efterhånden lå en del år tilbage. Desuden kom der ved valgene i 1962 og 1965 to tidligere Ortsgruppenledere ind i Hauptvorstand.³²

Konklusion

Den gennemgående tendens i det tyske mindretal efter 1945 var, at såvel bekendelsen til demokratiet som anerkendelsen af 1920-grænsen vandt fodfæste og blev det bærende i den politiske udvikling, svarende til at Slesvig-Holsten blev et land i den demokratiske Forbundsrepublik. Begge steder skete det samtidig i slet ikke så få tilfælde, at tidligere fremtrædende nazister genvandt ledende positioner. Der var sikkert flere grunde til dette. For det første er der generelt i samfundet en begrænset del af befolkningen, som har evne og vilje til at besætte ledende politisk-administrative poster. Det er ikke givet, at efterspørgslen efter disse kvalifikationer kunne tilfredsstilles alene blandt mennesker med en pletfri demokratisk fortid. For det andet kan man gå ud fra, at der blandt de tidligere fremtrædende nazister var adskillige med en betydelig tilpasningsevne til de skiftende politiske forhold og en udviklet evne til at navigere i apparatet – eller mindre venligt udtrykt: opportunister. For det tredje rækker mands minde ikke nødvendigvis særlig langt tilbage. I takt med at nazitiden kom på afstand, voksede omverdenens accept af de tidligere nazister, forudsat de ikke længere gjorde sig negativt bemærket.

Hverken i Slesvig-Holsten eller i det tyske mindretal var tidligere nazister på ledende poster mange eller magtfulde nok til at udfordre den demokratiske kurs. Loyalitetserklæringen fra november 1945 forblev, trods enkelte krusninger, fundamentet for det tyske mindretals politik, som der på intet tidspunkt blev formuleret et alternativ til. Reelt var der næppe heller nogen anden vej.

Omvendt var tidligere nazister både i forbundslandet og i mindretallet så talrigt repræsenteret i ledelsen, at de ikke kan betegnes som undtagelsestilfælde. De var mange og magtfulde nok til, at de nye demokratiske ledere måtte tage hensyn til dem. Det har således ikke været nogen nem opgave for det tyske mindretals nye ledere at styre en moderne kurs og distancere sig fra den nazistiske fortid, når »ewiggestrige« som Rudolf Stehr, Lorenzo Christensen, F.C. Hecht og Paul Koopmann indgik i mandskabet.

De tidligere nazister både nord og syd for grænsen havde navnlig en stærk interesse i at undgå et dybtgående opgør med fortiden. En virkelig »Vergangenheitsbewältigung« trak længe ud i Slesvig-Holsten og blev udskudt helt indtil nyeste tid hos mindretallet. Mindretallet fandt således ikke i forbundslandet lige syd for grænsen nogen

tilskyndelse til et kritisk blik på sin egen nære historie. Tværtimod kunne man her blandt sine støtter møde folk som Asmus Wilhelm Jürgensen.

KILDER OG LITTERATUR

Utrykte og trykte kilder:

Landsarkivet for Sønderjylland (LAÅ):

Politiajudanten for de sønderjyske landsdele nr. 1-116, navnekartotek 1934-55; nr. 123, navnekort NSDAP-N og andre organisationer.

Politikommandøren for Sydjylland nr. 332, navnekartotek over ledende tyskere.

Biblioteket: *Det tyske mindretal i Nordslesvig. Udviklingen gennem 10 år – 1945/55* [stencileret rapport udarbejdet af Aabenraa politi].

Biblioteket: *Die Organisation der Kassenverwaltung der NSDAP Nordschleswig. Stand der Organisation am 1. Januar 1941.*

Biblioteket: *Udskrift af Dombogen for Straffesager i Retskreds Nr. 92, Aabenraa Købstad m.v.* [domme over mindretalslederne, 1948].

Biblioteket: *Verzeichnis der Kreisleiter, Kreiskassenleiter, Ortsgruppenleiter und Ortsgruppenkassenleiter der NSDAP Nordschleswig. Stand der Organisation am 1. Januar 1942.*

Archiv der deutschen Volksgruppe Nordschleswig (ADV N):

ADV N V[olksgruppe] III 40, 42, 323.

Litteratur:

Bak, Sofie Lene: *Dansk antisemitisme 1930-1945.* København 2004.

Danker, Uwe og Schwabe, Astrid: *Schleswig-Holstein und der Nationalsozialismus.* Neumünster 2005.

Der Nordschleswiger 1956.

Deutscher Volkskalender für Nordschleswig (DV N) diverse årgange.

Friis Hansen, Gese: »»Das alte 'up ewig ungedeelt' (...) hört ein für allemal auf«. Der Haderslebener Kreis und der Kampf um die Loyalität«, *Schriften der Heimatkundlichen Ar-*

beitsgemeinschaft für Nordschleswig. Heft 82, 2007, s. 9-41.

Gads leksikon hvem var hvem 1940-1945, København 2005.

Grænsevagten 1948, 1949 og 1950.

Hamer, Berthold: *Biographien der Landschaft Angeln.* I, Husum 2007.

Hansen, Ernst Siegfried: *Disteln am Wege. Von der Besetzung Dänemarks bis zu den Bonner Erklärungen.* Bielefeld 1957.

Harsberg, Vagn: *De sønderjyske amtsråd indtil 1970.* Aabenraa 1984.

Hyldal Christensen, Jan: »Die neue Entwicklung in Dänemark hat begonnen«. Det tyske mindretal i Nordslesvig 1945-47«, *Sønderjyske Årbøger* 2004, s. 87-132.

Kardel, Harboe: *Grenzlandmelodie in Dur und Moll.* Neumünster 1975.

Lubowitz, Frank: »Vom Mythos zur Realität. Die 'Haderslebener Erklärung' und ihre Bedeutung für die Geschichte der deutschen Volksgruppe«, *Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig.* Heft 82, 2007, s. 42-54.

Nordschleswig. Bild einer Grenzlandschaft. Eine politische Monographie. Neumünster 1963.

Schultz Hansen, Hans og Skov Kristensen, Henrik: »Mindretal og flertal i Nordslesvig 1945-1955«, Jørgen Kühl (red.): *København-Bonn-Erklæringerne 1955-2005.* Aabenraa 2005, s. 125-195.

Skov Kristensen, Henrik: »Mellem Hitler og hjemstavn – Folkegrupperfører Jens Møller«, John T. Lauridsen (red.): *Over strengen – under besættelsen.* København 2007, s. 582-608.

Skov Kristensen, Henrik: *Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret.* København 2011.

Stehr, Rudolf: »Neubeginn und kriti-

sche Rundschau«, *Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig* Heft 43/44, 1981, s. 5-113.

Sønderjyden 1947.

Tamm, Ditlev: *Retsopgøret efter besættelsen*. København 1985.

www.nordschleswigwiki.info

«*Rummelpot* 1950.

NOTER

- Schultz Hansen og Skov Kristensen 2005, især s. 167f.
- Se herom Danker og Schwabe 2005, især kapitel 7.
- Citeret efter Danker og Schwabe 2005, s. 176.
- Se herom Tamm 1985, s. 430f. Desuden blev redaktør Ernst Schröder, Flensborg, dømt i forbindelse med processen mod mindretalslederne. Da han havde bopæl og størstedelen af sit virke uden for Nordslesvig og heller ikke var medlem af det lille politiske råd, er han ikke medtaget i denne undersøgelse.
- De trykte domme over mindretalslederne findes i Landsarkivet for Sønderjyllands bibliotek. Et resumé af dommene findes i *Grænsevagten* 1948, s. 320-323. Til biografiske opslag benyttes ud over *DVN Gads leksikon hvem var hvem 1940-1945* (artikler om mindretallets ledere ved Henrik Skov Kristensen) og biografier på hjemmesiden www.nordschleswigwiki.info. Om Jens Møller specielt, se Skov Kristensen 2007.
- Om dommene ved Landsretten, se *Grænsevagten* 1949, s. 315.
- Citeret efter *Grænsevagten* 1950, s. 190f. Se også s. 177.
- Biografier i *Gads leksikon Hvem var hvem* og nekrologer i *DVN* 1960 (Clausen) og 2000 (Kortsch).
- Hamer 2007, s. 421-423.
- Stehr 1981, især s. 12f.; E.S. Hansen 1957, s. 329. Se også *DVN* 1993.
- DVN* 1966.
- Gads leksikon Hvem var hvem 1940-45* (artikler om mindretallets ledere ved Henrik Skov Kristensen) og *DVN* 1990.
- DVN* 1975 (Deichgräber) og 1984 (Kardel), endvidere om begge i *Gads leksikon Hvem var hvem 1940-45*. Om Kardel også Kardel 1975, s. 134f.
- DVN* 1997.
- DVN* 1986. Endvidere Harsberg 1984, s. 408f.
- DVN* 1981.
- DVN* 1983.
- DVN* 1964.
- Kilder til fremtrædende nazistisk fortid er: LAÅ, Politiadjudanten for de sønderjyske landsdele nr. 1-116 og 123; Politikommandøren for Sydjylland nr. 332; LAÅ biblioteket, *Die Organisation der Kassenverwaltung der NSDAP Nordschleswig; Verzeichnis der Kreisleiter, Kreiskassenleiter, Ortsgruppenleiter und Ortsgruppenkassenleiter der NSDAP Nordschleswig*. Biografiske oplysninger generelt: www.nordschleswigwiki.info.
- Se om »Haderslevkredsen« Friis Hansen 2007 og Lubowitz 2007.
- Se herom Hyldal Christensen 2004. Endvidere E.S. Hansen 1957, navnlig s. 151-169, 246f, 253f.
- Arbejdsudvalgets sammensætning fremgår af E.S. Hansen 1957, s. 253.
- Sammensætning i henhold til vedtægter og navne på de valgte, se LAÅ, *Det tyske mindretal i Nordschlesvig. Udviklingen gennem 10 år – 1945/55*, s. I-1-3 til I-1-5.
- Der Nordschleswiger* nævner nok valget, men ikke de valgte. Politiets arkiver indeholder heller ikke oplysninger om sammensætningen. Og Bund Deutscher Nordschleswigers arkiv begynder først med året 1956.
- LAÅ, *Det tyske mindretal i Nordschlesvig. Udviklingen gennem 10 år – 1945/55*, s. I-1-5 til I-1-6.
- Sammensætningen fremgår af LAÅ, *Det tyske mindretal i Nordschlesvig. Udviklingen gennem 10 år – 1945/55*, s. I-1-6 til I-1-7. Her nævnes Detlef Lassen med bopæl i Terkelsbøl. Det formodes, at denne er identisk med Detlef Lassen fra Hajstup, der igen

- nævnes med denne bopæl ved valget i 1945, se nedenfor.
27. Om Lorenzo Christensen, se Bak 2004, s. 202-229 og 468-472.
 28. *Sønderjyden* 19.7.1947.
 29. Skov Kristensen 2011, s. 230f, 540, 545. Endvidere artikel om Koopmann på www.nordschleswigwiki.info.
 30. *Der Nordschleswiger* 31.12.1956.
 31. *Der Nordschleswiger* 26.5. og 15.6. 1959.
 32. *Nordschleswig* 1963, s. 214f. ADVN V III 40, 42, 323; for meddelelse af navne herfra takker jeg arkivleder Frank Lubowitz.

Zusammenfassung

1945 wurde der *Bund Deutscher Nordschleswiger* auf der Grundlage einer Loyalitätserklärung der Minderheit dem dänischen Staat gegenüber gegründet. Viele Dänischgesinnte betrachteten dieses Bekenntnis zur Grenze von 1920 und zur Demokratie mit Skepsis, besonders in den Fällen, wo Leute mit ausgeprägter nationalsozialistischer Vergangenheit erneut leitende Posten in der Minderheit einnahmen. Die Analyse soll das Ausmaß dieses Phänomens klarstellen. Sie ergibt, dass die belasteten Führungskräfte in der Leitung der Minderheit kein Comeback erwartete. Die Ernennung des ehemaligen Propagandaleiters zum Generalsekretär im BDN deutete darauf hin, dass ein ehemaliger Nationalsozialist nach dem Verlauf einiger Jahre dank seiner Qualifikationen erneut einflussreiche Posten einnehmen konnte. Die 'braune' Vergangenheit stand dem weiteren Karriereverlauf innerhalb des Schulwesens und den kulturellen Institutionen nicht im Wege. Im Laufe der Jahre verwischten sich die Spuren der Vergangenheit. In den 60'er Jahren waren zwei frühere Kreisleiter kommunalpolitisch bei der Schleswigschen Partei erfolgreich, ein ehemaliger Landesjugendführer wurde beim BDN zweiter Vorsitzender. Im Allgemeinen war bei der Leitung der Minderheit von einer gewissen Kontinuität die Rede. Bei den Wahlen zum Hauptvorstand des BDN 1947-1971 wurden zwei Personen – mit ausgeprägter nationalsozialistischer Vergangenheit und längeren Gefängnisstrafen aus der Zeit der rechtlichen Auseinandersetzungen – gewählt, außerdem zwei ehemalige Mitglieder des »kleinen politischen Rats«, ein ehemalig hervortretendes Mitglied der SS und ein Dutzend ehemaliger Führungskräfte innerhalb der Partei und ihrer Jugendorganisation.